

İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Türk Edebiyatı Üzerindeki Etkisi: Gaybî, Handî ve Hilmi Yavuz Örnekleri

*Impact of Eşrefoğlu Rumi of Nicosia on Turkish Literature:
Samples from Gaybi, Handi and Hilmi Yavuz*

Mustafa GÜNEŞ*

ÖZET

Yûnus'un, en önemli takipçilerinden birisi olan Eşrefoğlu Rûmî, İznik'te söylediği sevgi, barış ve dostluk yüklü sözleriyle gönül ve ruh dünyamızı, yüzyıllardan beri aydınlatmaya devam ediyor. Eşrefoğlu, ilmî, edebî, ahlaki ve fikrî birikimle söylediği şiirleriyle, geçmişten günümüze Türk şiiri üzerinde etkili oldu.

XV. yüzyıldan günümüze gelinceye kadar yazılan pek çok şâirin divanında yer alan şiirlerde, Eşrefoğlu etkisi görülür. Çok sayıda şâirin, onun şiirlerine nazîre (benzer şiir) yazdıklarını biliyoruz. Ayrıca, antolojik özellik taşıyan çeşitli şiirlerin bulunduğu şiir mecmualarında da Eşrefoğlu Rûmî'ye ait veya onun şiirlerine benzer başka şâirler tarafından yazılmış şiirlere rastlamak mümkündür.

Kütahyalı gönül adamı, XVII. yüzyıl şâiri Gaybî Sun'ullah Sultan, Eşrefoğlu Rûmî'den sonra, Yûnus Emre'nin en önemli takipçilerinden birisidir. Gaybî ile Eşrefoğlu Rûmî arasında aynı okulun öğrencisi olmaları bakımından çeşitli şiirsel benzerliklerin bulunduğu görülür.

XIX. yüzyılda Anadolu dışında yetişmiş bir şâir olan Eski Zağralı Handî'nin Divançesinde bulunan bir şiir (Tahmis), Eşrefoğlu'nun yaklaşık üç yüz sene sonra Balkanlardaki şiir dünyasını da etkilediğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca, Eşrefoğlu'nun, geleceğe ve çeşitli tasavvufî motiflere şiirinde yer veren çağdaş Türk şiirinin önemli temsilcilerinden Hilmi Yavuz'a etkisi de onun çağdaş Türk şiirine etkilerini göstermesi bakımından anlamlıdır.

ANAHTAR KELİMELELER

Tasavvuf şiiri, Eşrefoğlu, Gaybî, Handî, Hilmi Yavuz

ABSTRACT

For centuries, Eşrefoğlu Rumi, one of the important supporters of Yunus Emre, has been enlightening our emotional and spiritual sides with his peace, love and friendship loaded remarks that he made in Nicosia. He deeply influenced Turkish poetry with his poems

* Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

that he cited with a great intellectual background consisting of science, good manners and moral thoughts.

His influence can be traced back in the works of many poet's divan starting from 15th C onwards. It is possible to say that many poets imitated his style in their works. Besides, in various publications of anthology character, we can find a lot of poems written under the style of Eşrefoğlu Rumi.

Another poet called Gaybi Sun'ullah Sultan of Küтахya having lived in Anatolia in 17th C was a close follower of both Eşrefoğlu Rumi and Yunus Emre. There are similarities between Gaybi and Eşrefoğlu Rumi since they belonged to the same school, which is highly interesting. Another poet called Hamdi of Eski Zağra lived outside Anatolia in 19th C and of the poems (Tahmis) clearly shows that Eşrefoğlu Rumi's style affected the world of poetry in the Balkans three hundred years after his death.

Interestingly enough, we observe Eşrefoğlu Rumi's influence on Hilmi Yavuz, one of the important poets of the contemporary Turkish Poetry. This means that his works have also stamped its influence on the Turkish Poetry as well.

•

KEY WORDS

Sufi Poetry, Eşrefoğlu, Gaybî, Handî, Hilmi Yavuz

GİRİŞ

Menkibevî hayatından öğrenebildiğimiz kadarıyla Eşrefoğlu Rûmî, pek çok mutasavvıf gibi medrese eğitimi almış bilge bir şâirdir. Dinî-tasavvufî motiflerle beslenen *Divan ve Müzekki'n- nüfûs* adlı iki önemli eseri de onun dinî-tasavvufî eğitimden geçmiş olduğunu gösterir. Eşrefoğlu'nun Farsça ve Arapça bildiği ve çeşitli İslâmî kaynakları okuduğu ve bunları iyice anlayıp yorumlayarak eserlerini kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Eşrefoğlu Rûmî'nin yaşadığı dönemde Anadolu'da ilim ve edebiyat dili olarak Arapça ve Farsça hüküm sürüyordu. Eşrefoğlu Rûmî'nin böyle bir atmosferde Yûnus Emre'nin yolunda yürüyen ve Anadolu'da, Türk dilini en iyi kullanan birkaç şâirden birisi olduğu söylenebilir. Eşrefoğlu Rûmî, Türkçe şiir dilinin öncüsü olan Yûnus Emre gibi, tasavvufî konuları, yalın ve kolay anlaşılır bir dille söyler ve şekilden çok öze önem verir.

Şuurlu bir dilci olan Eşrefoğlu Rûmî'yi bu kadar önemli kılan ve unutulmayanlar arasına katan unsurların başında, şâirliğinden çok samimi bir mutasavvıf ve alçak gönüllü bir Müslüman olması gelir. Şiirine ruh ve maya katan temel etkenin de bu olduğu bilinir. Bunun için önce, Eşrefoğlu Rûmî'nin mensubu olduğu tasavvufî düşüncenin temel özellikleri hakkında bilgi verelim.

Kültür dünyamızın önemli unsurlarından birisi Türk Tasavvuf edebiyatıdır. Tasavvuf deyince; genellikle pek çok insanın aklına, felsefi fikirlerden ziyade belli bir hayat tarzı ve bu hayatı yaşayan insanlar gelir. Bu düşünce, gerçeği tamamen yansıtmasa da bütünüyle yanlış kabul edilmez. İslâm mistisizmi olarak da adlandırılan tasavvufun en belirgin özelliği bir felsefi düşünce sisteminin savunmasını yapmak değil, dünyaya karşı belli bir tavır takınmak ve bu tavra uygun bir hayat yaşamak olmuştur. Büyük mutasavvıflar zikredildiği zaman, hatıra gelen temel düşünce, onların ahlakı, Yaratıcıya karşı samimi duyguları, O'na olan bağlılıkları ve gösterdikleri bazı kerametlerdir.¹

Mutasavvıfların tasavvuf tarifleri de daha çok yukarıda bahsi geçen noktalar çerçevesinde olmuştur. Bu tariflerden bazıları şöyledir:

“Tasavvuf, kafanda ne varsa atmak, elinde ne varsa dağıtmak ve önüne ne gelirse yüz çevirmektir.” “Tasavvuf iki şeydir: bir istikamete bakmak ve bir is-

¹ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul 1991, s. 20

tikamette yaşamak.”² “Tasavvuf tamamen edepten ibarettir.” “Tasavvuf, kerem ve cömertliktir.” Tasavvuf az yemek, Allah’ın huzurunda rahata kavuşmak ve fani varlıklardan kalben uzaklaşmaktır.” Tasavvuf, en uygun vakitte Hak ile meşgul olmaktır.” Tasavvuf, malın esiri olmamaktır.”³

“Tasavvuf, kötü huyları terk edip güzel huylar edinmektir. Kimseden incinmemek, kimseyi incitmemektir. Tasavvuf, nefse karşı savaştır. Herkesin yükünü çekmek, kimseye yük olmamaktır. Bütün mensuplarının birbirini dost ve kardeş tanıdığı bir birliktir. Daima Hak ile birlikte ve O’nun huzurunda olma halidir.”⁴

Tasavvuf, daha çok zevkle anlaşılabilen bu hâl ilmidir. Tasavvufta önemli bir yere sahip olan aşk, sözle anlatılmaz ve satırlara sığmaz. Tasavvuf düşüncesinde akıl ve ilim, metafizik gerçekleri kavramada yetersiz olup insanı hedefe ulaştıramaz. İnsanoğlu, aşk kanadı ile akıl ve ilmin hayal edemeyeceği noktalara kadar yükselebilir. *Men lem yezuk lem ya’rif* (Tatmayan bilmez) derler. Hazreti Mevlâna’ya “Âşıklık nedir?” diye sorduklarında: “Benim gibi ol, o zaman öğrenebilirsin.” demiş.⁵

İslâmiyet’in belli bir yorumu olan tasavvuf, hicretin ikinci asrından sonra zaman içinde geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Tasavvuf, bazı araştırmacılar tarafından bir çeşit İslâm mistisizmi şeklinde de adlandırılmaktadır. Böyle bir tanımlamanın -bazı araştırmacılar tarafından isabetli bir terim kabul edilmemekle birlikte- doğru olabileceği düşünülebilir.

Dış güzellikten ziyade iç güzelliğe önem veren mutasavvıflara göre, varlık itibarıyla, Yaratanla yaratılan arasında fark yoktur. Tasavvufi inanış, nefsinin kötülüklerden arındıran kişinin, ezeldeki birliğe, daha dünyada iken kavuşabileceğini öngörür. Tasavvufi düşüncede, maddi âlem devamlı horlanmış ve daha çok mistik sezgiye önem verilerek işin zahiri yönünü ön plana çıkaran diğer metotlar önemsiz görülmüştür. Mutasavvıflara göre, görünen âlem, görünmeyen âlem karşısında bir hayalden ibarettir. Gerçek olan, diğer (ebedî) âlemidir.

Anadolu’da, yukarıda ana hatlarıyla ifade ettiğimiz tasavvufî görüş ve düşüncelere gönül vermiş, bu yolda yürümüş birçok derviş, mürşit, veli ve mutasavvıf yetişmiştir. Halk arasında yaygın olarak bilinen, çok sevilen pirlere tercüme-i halleri ve eserleri, geçmişten günümüze kadar okunarak kültür ve ede-

² age.,s. 20

³ Mahir İz, *Tasavvuf*, İstanbul 1997, s. 54-61.

⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005, s. 345.

⁵ Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, Ankara. 2005, s. 49-50.

biyatımızın ilham kaynakları arasında yer almıştır. Tasavvuf büyükleri hakkında, mürit veya muhipleri tarafından yazılan menkıbevi eserler, edebiyat tarihinin önemli kaynakları arasında yerini almıştır.

Tasavvuf düşüncesi, XIII. yüzyıldan sonra Anadolu'da yayılarak gelişmeye başladı. Mevlânâ, Yûnus Emre ve Eşrefoğlu gibi fikrî ve edebi değişimin temelini atan mutasavvıf şâirler, varlığın teklifi düşüncesini, şiir vasıtasıyla halk arasında yaygınlaştırmayı hedeflediler. Bundan dolayı halk medreseden çok, çeşitli tasavvufî düşünce ve öğretî çevrelerinin tesiri altında kaldı. Devrin önemli siyasi otoriteleri bile, ruhî aydınlanma için büyük mutasavvıfların cazibesine kapılarak içsel dinginliklerini tasavvuf öğretileriyle sağladı.

Moğol istilasının da tesiriyle Anadolu'da siyasi, iktisadi ve sosyal denge bozulunca halk, çeşitli tasavvufî telkin, pratik ve öğretîlerle ferahladı. Zaman içinde tasavvufî hayat, Hacı Bayram ve öğrencileri (Eşrefoğlu vb.) gibi vizyon sahibi mutasavvıfların gayretleriyle oldukça güçlendi. Horasan erenleri ve Abdâlan-ı Rûm gibi vasıflarla isimlendirilen Türk dervişleri, ilahi, destan ve menkıbelerle, bu düşünceyi her tarafa yaymaya başladılar. Dolayısıyla tasavvuf kültürünün ürünü olan bu eserler, halkın ortak malî durumuna geldi.

İlerleyen zaman içerisinde temelini engin tasavvuf kültüründen alan zengin bir edebiyat meydana geldi. Bu edebiyatın ürünü olan manzum ve mensur eserler yüzyıllar boyunca milletimizin başucu kitabı oldu. Bu eserlerin, siyasi, iktisadi, içtimai ve edebî alanlarda olumlu tesirleri görüldü. Bu bağlamda Eşrefoğlu'nun önemli bir kilometre taşı olduğu söylenebilir. Bu yazıda İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin günümüzden geçmişe Türk edebiyatı üzerindeki etkisi, seçilen üç örnekle ele alınacaktır.

a. Hilmi Yavuz ve İznikli Eşrefoğlu Rûmî

Tasavvuf kültürünün şekillendirdiği zengin edebî birikim, çağdaş Türk edebiyatını da etkileyerek klasik kabul edilebileceğimiz çeşitli eserlerin yazılmasına kaynaklık etti. Modern Türk edebiyatı, bu kaynaktan beslendiği takdirde dünya çapında önemli eserler üretebilir. Günümüzde, bu kaynaktan beslenen önemli şâir ve yazarlardan birisi de Hilmi Yavuz'dur.

Hilmi Yavuz'un, tasavvufa ve İznikli Eşrefoğlu Rûmî'ye olan özel bir ilgisi yıllar önce dikkatimizi çekmişti. Bunun için, Türk Tasavvuf Şiiri Seçkisi (Kütahya 2004) adlı eserimizde Hilmi Yavuz'a ayrı bölüm ayırdık. Burada yer verdiğimiz şiirlerinden hareketle, Hilmi Yavuz'un XV. yüzyılın meşhur mutasavvıf şâiri İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin derin etkisi altında olduğu söylenebilir. Daha

önce 1–2 Haziran 2001 tarihinde koordinatörlüğünü yapmış olduğumuz Eşrefoğlu Rûmî Bilgi Şöleninde de onun Eşrefoğlu Rûmî'ye ithaf ettiği şiirleri üzerinde durulmuştu.

Bir şâirin yaşadığı çevre ve aldığı eğitimin sanatı üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Bunun için, çağdaş Türk şiirinin önemli ustalarından birisi olan Hilmi Yavuz'un hayatı hakkında kısaca bilgi verelim:

Hilmi Yavuz, 1936 yılında İstanbul'da doğdu. Kaymakam olan babasının görevi sebebiyle çocukluk yılları Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde geçti. İlkokulu Terme'de, ortaokulu Siirt'te bitirdi. Kabataş Erkek Lisesi'ni bitirdikten sonra gazeteciliğe başladı. Lise yıllarında yazdığı şiirlerinden bazıları Dönüm dergisinde yayımlandı.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde bir süre devam eden tahsilinden sonra çeşitli gazetelerde çalıştı. Londra'da BBC Türkçe haberler servisinde çalışırken Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitirdi. 1969 yılında Türkiye'ye döndükten sonra Ali Hikmet müstear adı ile yazılar yazdı. İstanbul Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı yaptı. Üniversitelerde felsefe ve uygarlık tarihi dersleri okuttu.

Cumhuriyet, Milliyet ve Yeni Ortam gazetelerinde eleştiri ve inceleme yazıları yazdı. Yazılarının bazılarında müstear ismini kullandı. Mimar Sinan Üniversitesi'nde uygarlık tarihi, Boğaziçi Üniversitesi'nde felsefe dersleri okuttu. Hâlen, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi (ETÜ) Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde dersler vermektedir. Hilmi Yavuz, eleştiri yazılarında İrfan Külyutmaz ismini de kullanır.

Cumhuriyet sonrası Türk edebiyatının yetiştirdiği önemli bir şâir ve düşünce insanı olan Hilmi Yavuz, Yeni Türk şiirine farklı bir bakış açısı kazandırdı. Lirik olması, sözcükleri anlam ve ses özelliklerine göre seçerek kullanması, söz sanatlarını ve imgeleri kullanmadaki titizliği ve gelenekten kopmadan yazması, en önemli özelliği olarak bilinir.

Hilmi Yavuz, şiire döktüğü tasavvufi duygu ve düşüncelerin, tamamen bir yaşam şekli olarak kabul edilmesi gerektiği görüşüne katılmaz. Bilindiği gibi mutasavvıf şâirlerin büyük bir kısmı, tasavvufu hayat biçimi olarak benimsemişlerdir.

Çağdaş şâirlerin bir kısmı, Hilmi Yavuz gibi tasavvuf geleneğinden de yararlanarak çeşitli imgeler ürettiler. Velud bir şâir ve yazar olan Hilmi Yavuz,

tasavvuf etkisinde yazan şâirler arasında ayrı ve özel bir yere sahiptir. Hilmi Yavuz'daki şiir sevgisi, edebiyat öğretmeni Behcet Necatigil'in teşvikiyle gelişti. Küçük yaşlarda Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Sadî'nin Bostan ve Gülistan'ını okudu.

Hilmi Yavuz'a göre "**şiir, dil değil, sözdür.**" Şiirin söz olması, dil anlamlarından arınmasıdır. Şiir, şâirin zihninde iken kişiseldir. Yayımlandıktan sonra yorumla açık hale gelir. Okuyucu ve araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanarak değişik anlamlar verilebilir. Bu da şiirin söz özelliğidir. Hilmi Yavuz, şiirin dil iken kapalı, söz iken açık bir eser olduğu görüşündedir.

İmge, Hilmi Yavuz'un şiir anlayışında yer tutan önemli bir öğedir. İmge, Yeni şiirin poetikası ve estetiği içinde sıkça karşımıza çıkar. İmge, "Yazılı ürünlerde, özellikle şiirde- dile getirilmek istenen duygu ve düşüncenin daha canlı, daha etkili bir biçimde anlatılabilmesi için zihinde canlandırılan yeni verilen ad" şeklinde tarif edilebilir. İmge, bir kelimenin veya kelimeler topluluğunun sözlük anlamının dışında kullanılması olarak anlaşılabilir.⁶

Hilmi Yavuz, Yazın, Dil ve Sanat adlı eserinde imge ile ilgili olarak şu bilgileri verir:

"Şiir sözse, yorumlanabiliyorsa, okuyucunun zihninde farklı anlamlara kavuşabiliyorsa şâirin okuyucuya yol göstermesi söz konusu olamaz. Şâir, şiirini oluştururken sadece kendi tecrübelerinden faydalanır. Yayımladığı andan itibaren devreye okuyucunun tecrübeleri girer. Dolayısıyla şiir, öznel bir hal alır.⁷

Şiirin içeriğindeki imgelerin okuyucu zihninde algılanmadan önce, şâirin okuyucuya müdahale etmesi, şiirin şiirselliğini zedeler. Şiir, böylece dil olmaya başlar. Şâir, okuyucuya: "Ben, şiiri bu biçimde yorumluyorum, sen de öyle yap!" deme lüksüne sahip değildir. Böyle bir lüksü kendinde görüyorsa, okunan ürünün şiir olmadığı söylenebilir.⁸

XV. yüzyılda halka sabrı, kardeşliği, sevgiyi ve çeşitli ahlaki esasları öğreten mutasavvıf şâir İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin menkıbevi hayatındaki bazı kesitlerin Hilmi Yavuz'un zikredilen şiirleriyle örtüştüğü görülür. Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı hakkında, tarihi kaynaklarda (tezkire vb.) yeterli bilgi bulunmamaktadır. Diğer mutasavvıf şâirler gibi onun da hayat hikâyesini, menkıbeleri yardımıyla öğrenebilmekteyiz. Eşrefoğlu'nun menkıbelerini, hayatını hizmet ve

⁶ Turan Karataş, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 2006, s. 228-229

⁷ Hilmi Yavuz, *Yazın, Dil ve Sanat*, İstanbul 1996, s. 106.

⁸ age., s. 107.

kerametlerini anlatan Menâkıb kitabını Bursalı Abdullah Veliyyüddin yazmıştır. Yazar, eserinin ilk sayfasındaki bilgileri, güvenilir kaynaklardan duyduğunu ve telifi kutsal bir görev olarak kabul ettiğini söyler.

Daha çok Dîvânı ve Müzekki'n-nüfus gibi eserleriyle tanınan Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı hakkındaki en önemli bilgileri eski ve yeni harflerle yayıma hazırladığımız bu Menâkıb-ı Eşrefzâde'de⁹ bulabilmekteyiz. Aynı durum, Yûnus Emre ve diğer mutasavvîf şâirler için de geçerlidir.

Eşrefoğlu Rûmî'nin piri olan Abdülkadir Geylanî, dört büyük kutup (kutbu'l-erbaa) tan ilki olan bir tasavvuf ulusudur. Eşrefoğlu, çok değer verdiği hocası Abdülkadir Geylanî'ye Divanında, özel yer vermiştir. Abdülkadir Geylanî, Gavsû'l-azam, Gavsû's-sakaleyn, Kutbu'l-azam, Sultanu'l-evliyâ, Kutbu'r-rabbânî, Gavsû's-samedanî ve **Bâzu'l-eşheb** gibi lakaplarla da anılır. Hilmi Yavuz'un söz konusu olan "**Eşrefoğlu, al haberi!**" Mısraıyla başlayan şiirinde, Abdülkadir Geylanî'nin **Bâzu'l-eşheb** unvanı veya lakabı geçmektedir. Bu lakap, ona Ebulhay Muhammed Bin Müslim El-Dabbas tarafından verilmiştir.

Arapça kurallara göre yapılan bu tamlama Farsça ve Arapça iki kelimedenden oluşmaktadır. Farsça bir isim olan bâz, doğan anlamına gelir. Eşheb (beyaz) ise Arapça şehbâ (beyazlık) kelimesinin sıfat-ı müşebbehesidir. Arapça tamlama olarak bundan beyaz doğan kuşu anlamı çıkartılabilir. Şâirin ifadesiyle: "göklerin kül rengi kuşu" şeklinde de ifade edilebilir. Tasavvufî anlamda ise, bâz (doğan, şahbâz) kelimesinden hareketle şu mânâyâ geldiği söylenebilir: "Kudsî ruh, insandaki nefis-i nâtıkadır. Avcı, avlamak istediği kuşların şahin ve doğanla avladığı gibi, Yüce yaratıcı da irşat etmek istediği kullarını kudsî ruh veya velisi aracılığı ile kendi huzuruna getirir."¹⁰

Eşrefoğlu, "**Bize himmet eyle şeyh Abdülkâdir**" nakaratlı bir şiirinde¹¹ de ona olan yakınlık ve bağlılığını açık bir şekilde ifade etmiştir. Hilmi Yavuz'un

⁹ Mustafa, Güneş, *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri-Menâkıb-ı Eşrefzâde (Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbevi Hayatı) Bursalı Mehmed Veliyyüddin*, İstanbul 2006.

¹⁰ Uludağ, age., s.69

¹¹ Cemâlin seyr idüp ismin andugum
Bize himmet eyle şeyh 'Abdü'l-kâdir
'İşkunıla paslı gönlüm açdugum
Bize himmet eyle şeyh 'Abdü'l-kâdir

Senün sözü'n hem vücûdun mutlakdur
Ol iki cihânda gül yüzün akdur
Yir yüzinde hâlifelerün çokdur
Bize himmet eyle şeyh 'Abdü'l-kâdir

söz konusu şiirini, doğru yorumlayabilmek için, bu konuların iyi bilinmesi gerekir.

Hilmi Yavuz, Eşrefoğlu Rûmî'ye şiirler başlığı altında yazdığı şiirin birincisine “*eşrefoğlu al haberi!! zamanın oğlu! senden beri...*” musralarıyla başlar. Şâirin bu ifadeyi kullanmasının sebebi şöyle ifade edilebilir:

Şiirdeki, “*Eşrefoğlu al haberi*” ifadesi XVII. yüzyılda yaşamış olan Temaşvarlı Gazi Âşık Hasan Paşa'nın Eşrefoğlu Rûmî'ye hitaben yazmış olduğu aşağıdaki şiirin ilk dizesidir. Bu şiir, bazı kaynaklarda yanlış olarak Eşrefoğlu'ya ait gösterilmektedir. Eşrefoğlu'nun bir şathiyesine cevap olarak söylendiği sanılan bu şiir, bazı kaynaklarda şu şekilde kayıtlıdır:

Eşrefoğlu al haberi
Bahçe biziz gül bizdedir
Cennetteki yedi ırmak
Coşkun akan sel bizdedir.

Erlik midir eri yormak
Irak yoldan haber sormak
Cennetteki ol dört ırmak
Coşkun akan sel bizdedir

Kuldur Hasan Dedem kuldur
Mânâyı söyleyen dildir
Elif Hakk'a doğru yoldur
Cim ararsan dal bizdedir¹²

Mürîdlerün hatâlardan saklarsın
Münkirleri sır okıyla oklarsın
Kutbü'z-zamân dört küşeyi beklersin
Bize himmet eyle şeyh 'Abdü'l-kâdir

Nakîbleri sancagını götürür
Niçe münkirleri yola getirür
Hâlîfelerün yanında oturur
Bize himmet eyle şeyh 'Abdü'l-kâdir

Eşrefoğlu Rûmî 'ışkun elinden
Kimse mahrûm kalmaz senün yolundan
Eger bundan eger Bağdat ilinden
Bize himmet eyle şeyh 'Abdü'l-kâdir

¹² Pertev Naili Boratav, *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*, Ankara 1943, s. 108.

Hilmi Yavuz'un Eşrefoğlu Rûmî'ye şiirler başlığı altında yazdığı şiirinin başka bir dizesi de şöyledir: *"döndüydü şarap tulumu bala"* Bu ifadeyi doğru anlayıp yorumlayabilmek için Eşrefoğlu'nun menkıbevî hayatının bilinmesi gerekir. Şiirde geçen **şarap tulumu** konusunda Menakıb-ı Eşrefzâde'de şu bilgiler verilir:

Menkıbe: *Fatih Sultan Mehmed Han'ın annesinin dilinde bir hastalık (kangren) çıkar. Uzman kişilerin hepsini çağırılmışlar, çare bulunamamış.. Fatih'in dergâh-ı âli çavuşlarından biri İznik'te, Eşrefzâde'nin dergâhında, onun sohbetine katılmış ve onun kerametlerine tanık olmuştur. Bu çavuş, Fatih'in vezirine giderek şöyle der:*

*"İznik'te ulu bir insan gördüm, kerametlerine tanık oldum. Eğer o aziz insanı buraya getirirseniz, ümit ederim ki sultanumuzun annesi şifa bulur." Vezir de durumu hemen padişaha haber verir. Padişah, o şahsı saraya getirmelerini söyler. Kapıkulu askerleri (saray askerleri) İznik'e gider ve Eşrefzâde'ye bu emri söylerler. O da: "İlahî emir yoktur, gidemem." der. Görevliler, Eşrefzâde'yi birkaç defa saraya çağırılmalarına rağmen Eşrefzâde, yine ilahî emir olmadığı için gelemeyeceğini söyler. Onlar da durumu padişaha bildirirler. Padişah, bu sefer öfkeli bir şekilde: "Gidin, onu öldürün!" der. Asker, padişahın bu emrini yerine getirmek için İznik'e doğru yola çıkar. İznik yakınlarında Derbent isminde, halkı kâfir olan bir belde vardır. Askerler, o gece orada kalırlar. Niyetleri, Eşrefzâde'yi şarapla boğarak öldürmektir. Bu durum, Eşrefzâde'ye malûm olur. Namazını kıldıktan sonra yanındakilerle birlikte dergâhın kapısına çıkar, elindeki asaya dayanarak askerlerin geleceği tarafa dönüp beklemeye başlar. Eşrefzâde'ye bir heybet gelir ki kimsenin hareket etmeye, konuşmaya cesareti kalmaz. Bir süre sonra askerler gelir. Eşrefzâde, elindeki asayı yere vurarak: "Hoş geldiniz, padişahın askerleri!" deyince, askerlerin akılları başlarından gider ve serser olurlar. Sultan Eşrefzâde, dervişlere: "Gidin, şu yükü getirin." der. Dervişler, şarabı indirirler. Eşrefzâde, bir kazan getirmelerini söyler. Kazan gelince, Eşrefzâde: "Bismillahirrahmanirrahim" diyerek içki dolu tulumları açar. Orada olanlar şaşkınlık içinde, **şarabın beyaz bala dönüştüğünü** görürler. Eşrefzâde, askerlere der ki: **"Şimdi Hakk'ın iradesi gerçekleşti, İlahî emir geldi, sultana haber verin, bu sefer geleceğim."** Askerler de saraya gelerek olanları ve konuşulanları, sultana anlatırlar. Fatih'in içine bir sevgi ateşi düşer. Sultan Fatih, ilk iş olarak, onu bizzat karşılayacağını söyler. Âlimler ve vezirler hepsi birden: **"Siz, Müslümanların halifesisiniz; o ise, sadece bir derviştir. Onu, saray kapısında karşılamamız yeterlidir."** derler. Saray görevlileri, Karamürsel'de Eşrefzâde için bir sandal hazırlar. Eşrefzâde, hazırlanan bu sandala binerek İstanbul'a gelir. Padişah Hazretlerine, Eşrefzâde'nin yaklaştığı haber verilir. Padişah, onu Demirkapı'da karşılar ve daha önceki davranışından dolayı da ondan özür diler. Eşrefzâde'yi özel dairesine götürerek yanına saygıyla oturur.*

Onun vaaz ve nasihatini dinler. Eşrefzâde, padişaha: **“Ey İslâm’ın halifesi! Bize düşen görev nedir? Buyurun yapalım.”** der. Padişah Hazretleri buyururlar ki: **“Çok sevdiğim annemin ağzında bir hastalık ortaya çıktı. Konuşamıyor, yemek yiyemiyor, hekimler çare bulamadılar. Şimdi, bu derdin çaresi için sizden himmet ve dua bekliyorum.”** Eşrefzâde, hemen ellerini cebine sokar, bir miktar bitkisel şeker çıkarır, mübarek nefeslerine tutarak padişaha verir ve şöyle der: **“Bu şekeri annenize verin, eriyinceye kadar ağızlarında tutsunlar.”** Padişah, hemen haremağasını çağırır ve şekeri, onunla annelerine gönderir. Haremağası, şekeri valide sultana verir ve ağızlarında tutmaları gerektiğini söyler. Valide Sultan, şekeri ağzına koyar. Allah’ın izniyle şeker eridikçe, Valide Sultan iyileşmeye başlar. Şeker, tamamen eridiğinde ağızlarında hastalıktan hiçbir eser kalmaz. Valide Sultan, tekrar konuşmaya başlar. Padişah, bu kerameti yakından gördüğü için Eşrefzâde’ye cân u gönülden hürmet gösterir. Ona, yüklü miktarda altın ve gümüş vermek ister. O, bunların hiçbirisini kabul etmeyerek: **“Sultanım! Siz bu değerli gümüş ve altınları kullarınıza (askerlerinize) verin, savaşa hazırlanın. Bizim gibi dervişlerin buna ihtiyacı yoktur.”** der. Padişahın üzülmemesi için, biraz para alarak izin ister. Padişah Hazretlerine veda edip çıkar. Saray hizmetlilerine ve iskeledeki fakirlere, aldığı paranın hepsini dağıtır. Yanında hiç para kalmaz. Deniz yoluyla, Karamürsel’e ulaşır. Halk ve dervişler, Eşrefzâde’yi karşılamak için İznik’ten Karamürsel’e gelirler. Eşrefzâde, hemen ellerini kaldırıp şöyle dua eder: **“Ey Yüce Rabbim! Bugünden sonra senden dileğim şudur: Bizi, sultanların kalbinden; sultanları da bizim kalbimizden çıkar.”**

Eşrefzâde, dervişleriyle İznik’teki dergâhında kalmaya başlar. Padişahın kalbine düşen aşk ateşi iyice alevlenir. Sultan, çok kısa bir zaman geçmesine rağmen ayrılığa sabredemez ve yanına has adamlarından birkaç kişi alır ve kıyafet değiştirerek İznik’e gider. Eşrefzâde’ye: **“Sultanım! Bizi dervişliğe kabul et, bize dünya saltanatı gerekmez.”** der. Eşrefzâde de: **“Sultanım! Siz gidin, adaleti kendinize kılavuz yapın; o zaman, bütün peygamber ve evliyanın yardımı sizinle olur.”** diyerek onu devletin başına gönderir. Padişah, teselli bularak işinin başına döner.¹³

Şâir ve yazar Hilmi Yavuz’un şiirlerinde çok fazla dini- tasavvufi unsur dikkatimizi çeker. Biz, bu yazıda denizden sadece katreyi dikkatlere sunmak istedik. Yavuz, bazı şiirlerinde tasavvufun temel konularından birisi ve en önemlisi olan ilâhi aşkı ele alır. Türk edebiyatında aşkın zirve şâirleri olan Mevlânâ, Yûnus Emre, Eşrefoğlu Rûmî ve onun hocası, Ankara’nın manevi dinamiklerinden birisi olan Hacı Bayram-ı Velî’yi kalbinin derinliklerindeki engin muhabbetle kucaklar ve onlardan şöyle söz eder:

¹³ Mustafa Güneş, İznikli Eşrefoğlu Rûmî’nin Menkıbeleri-Menâkıb-ı Eşrefzâde (EşrefoğluRûmî’nin Menkıbevî Hayatı) Bursalı Mehmed Velîyyüddin, İstanbul 2006.s. 57-61.

Yûnus yana yürüdüydü
mevlana döne döne
bense kana kana yürüdüydüm¹⁴

hacı bayramdın veli!
baştan ayağa¹⁵

Görüldüğü gibi, Yavuz bu mısralarında üç büyük mutasavvıfın hayat ve düşünce felsefesini özetlemiş olur. Ayrıca Yavuz, bu iki pınardan kana kana doya doya içtiğini de belirtmiş olmaktadır.

Hilmi Yavuz'un şiirlerinde geçen meşhur mutasavvıflar şüphesiz zikrettiklerimizle sınırlı değildir. Tasavvufi kavramlardan aşk, gurbet, yolculuk, dil, tenbeden, tevhid, hevâ, bâtın, ölüm, yokluk, gayb, tevellâ-teberra ile birlikte Hallac-ı Mansur, Emir Sultan ve Sümbül Sinan gibi tasavvuf büyüklerine de yer vermiştir.¹⁶ Bunların her birisi ayrı bir makalenin konusu olabilecek özelliğe sahip olduğu için şimdilik bunların isimlerini zikretmekle yetinelim.

Eşrefoğlu Rumiye Şiirler – I

eşrefoğlu, al haberi!

Zamanın oğlu! senden beri
duy, gülün tesbih sesini...
kim derse ki: 'davete icabet
gerek! –haklıdır!..

bir daha, bir daha...
yoksa aşklar var mıdır
göklerin külrengi kuşunda
o bâz ül eşheb bakışında
züleyha?

¹⁴ Hilmi Yavuz, *Erguvan Sözler Toplu Şiirler: 2*, 1998, s. 130.

¹⁵ age., s. 172.

¹⁶ Korhan Altunay, *Klasik Edebiyat Bağlamında Hilmi Yavuz*, Kütahya 2003.s. 40-79.

sendin, bilindi kime yoldaş
kimi teketmek gerek...
döndüydü şarap tulumu bala
yedi yıl, yedi siyah
üzüm'dü günde
somunlar, müminlerle geçtin
yedi üzüm'den yedi siyah'a

yürüdün, sen eşrefoğlu
geldin, bahçelerden özge
ve güzden yaya...
çık ar bulutu kalbinden;
göle çiniyi, kendini aya
işle! emir sultan'dı dizlerin
ah, hiç bitmesindi yüzün
hacı bayram'dın, veli!..
baştan ayağa¹⁷

eşrefoğlu, al haberi!¹⁸

Eşrefoğlu Rumiye Şiirler – II

bahçesi hüzündü onların...

bugün Aşk'ız, belki yarın...
başka yerdeyiz... nerdeyiz?
ne zaman kendimize perdeyiz
ne zaman değil...
ne zaman geçtik yakınından
yoğ'un ve var'ın?
günleri aşklarla kardık,
ve kaybolduk harcında
Zaman denilen duvarın

---

¹⁷ Yavuz, *Erguvan Sözler Toplu Şiirler: 2.*, s. 170-171.

¹⁸ age., s. 170-171.

belki sonsuz birşeyler açardı
sarılıp yattığım bahar seli
sense ten sandındı seni
bir nehir, içinde midir
duran'ın ve akar'ın?
yalnızlık gittiğin yoldan gelmedi
gel gör, yollar senden ivedi
hem sayrılık hem esenlik-
ten bir güle düşmüş timarın

işte mahzun güz çelebi:
nicedir ebruli bulut erbâbı
savurdu Şam'ı Arab'ı
Yûnus'ta gövertip Çalab'ı
gök ekindir aktı bende
ve bir başak olup bedende
ah, bilsen de bilmesen de
biz devşirdik hasadını
bıldır yağan buğdayların...

tarlası hüzüdü onların...¹⁹

b. Eski Zağralı Handî ve Eşrefoğlu'nun Gazelini Tahmisi

XIX. yüzyıl şâiri Eski Zağralı Handî'nin Divançesinde bulunan bir şiir (Tahmis), Eşrefoğlu'nun asırlar sonra özellikle Balkanlardan ses vermesi açısından oldukça önemlidir.

Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Eski Zağra, Filibe, Niğbolu ve Sofya şehirleri gibi Osmanlı döneminde onlarca şâirin yetişmesine zemin hazırlayan önemli bir yerleşim merkezi olup Osmanlı topraklarına Murad-ı Hüdavendigâr (1362–1389) zamanında katılmıştır. Uzun yıllar sancak merkezi olan Eski Zağra, 1935 yılında da vilayet merkezi haline getirilmiştir. Handî, Osmanlı Devleti'nin önemli kültür ve sanat merkezlerinden birisi olan Eski Zağra'da dünyaya geldi.²⁰

¹⁹ age., 172-173.

²⁰ Ömer Özkan, "Eski Zağralı Bir Divan Şâiri: Handî ve Divançesi" Bilig, Kış / 2005, S. 32, s. 223.

Ömer Özkan'ın araştırmalarına göre: "Rumelili şâirlerden olan Eski Zağralı Handî Efendi'nin doğum tarihi ile ilgili olarak şimdiye kadar belli bir belge veya bilgiye rastlanılamamıştır. Mustafa Râzî Efendi (ö.1857) ve Eski Zağra kadısının oğlu Mehmed Kâmil Efendi (ö. II. Mahmud devri son zamanları)'ye takdim ettiği şiirler; Remzî Efendi'nin divançeye düştüğü 1860 tarihi; XIX. yüzyılda, yaygın biçimde Anadolu'da özellikle de İstanbul'da kullanılmaya başlanan fesle ilgili beyitlerin divançe ve divanda olması; bazı şiirlerinde yer yer Sultan Abdülmecid (1839-1861)'in adının zikredilmesi; bir tekkenin tamiri için tarih düşürülmüş olması, onun XIX. yüzyılın ortalarında hayatta olduğunu gösterir. Şiirleri arasında bulunan mersiyelelerden, Handî'nin Mehmed Rauf isimli bir oğlunun olduğu ve bu çocuğunu genç yaşta kaybettiği bilgisine ulaşılır. Hayatının tamamını Zağra'da geçirmedeği anlaşılan Handî Efendi, bir süre Kıbrıs ve Edirne'de bulunmuştur. Bu ikametlerin, bir devlet görevi gereği olması muhtemeldir. Ancak Handî'nin Zağra ile ilgili zengin ifadelerine bakacak olursak onun uzun bir müddet burada kalmış olduğu, daha sonra gurbete çıktığı sonucuna ulaşılır. Şâirin, Arapça ve Farsça kalıplaşmış ibarelerden şiirlerinde sıkça yararlanması, cahillik mürekkebinin yalamış insanlar ile vezinsiz söz söyleyen müteşâirleri (şâir olmadığı hâlde şâirlik taslayanlar) tenkid etmesi ve kaleme aldığı şiirlerden anlaşıldığı üzere, üst düzey devlet görevlilerine yakın bir konumda bulunması, onun devrin klasik ilimlerini tahsil etmiş olması ihtimalini kuvvetlendirir."²¹

Eski Zağralı Handî, çeşitli tasavvufî sembolleri şiirlerinde işlemiş olan meşhur mutasavvıf şâir Eşrefoğlu Rûmî'nin ünlü bir gazelini, aynı edâyla tahmis etmiştir. Tasavvufî terminolojiyi şiirlerinde yoğun olarak kullanan ve bunu propaganda amacıyla gerçekleştiren Handî'nin, tam manasıyla mutasavvıf bir şâir olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Divan edebiyatında, beyit nazım birimiyle yazılmış bir şiirin (genellikle gazel) her beytinin başına üç mısra ilâve edilerek beş mısralı bentler haline getirilmesine tahmis (beşleme) adı verilmektedir. İlâve edilen dizeler, önceden yazılan beyitle aynı vezinde ve beytin ilk mısraıyla kafiyeli olur. Bazen, bir beyitteki dizelerin arasına da mısralar ilâve edildiği olur. Mısralar arasına, yine üç mısra ilâve edilerek oluşturulan şiire tahmis-i mutarrafi (ayrılmış beşleme) veya taştir (ikiye ayırma) adı verilir. Tahmis, divan edebiyatında en fazla söylenen musammat türüdür. Bazı şâirler, ya kendinden önce yaşamış ya da kendi döneminde meşhur olmuş şâirlerin, bir veya birkaç şiirine tahmis yazmışlardır.

²¹ Özkan, agm., s. 25-26.

Tahmis ve *Taştir*, özellikle XVII. yüzyıldan sonra çok rağbet gören bir nazım şekli olmuştur.²²

Eski Zağralı Handî'nin, Eşrefoğlu Rûmî'nin gazeline yaptığı tahmis, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Merkezi Başkanlığı kütüphanesinde 413 numaralı kayıtlı bulunan divançesinde²³ bulunmaktadır. Eşrefoğlu Rûmî'nin ünlü şiiri (şathiyye)nin bulunduğu bu Divançe ile ilgili olarak Ömer Özkan'ın çalışması bulunmaktadır.²⁴

Eski Zağralı Handî tarafından tahmis edilen gazel, Eşrefoğlu Rûmî'nin meşhur şiirlerinden²⁵ birisidir. Eşrefoğlu Rûmî, bu şiirine tasavvuf literatüründe önemli bir yere sahip olan “**tecellî ve dîdâr**” kelimeleriyle başlar. Sözlüklerde, görünmek anlamına gelen “tecellî”ye, tasavvufî anlamda genel olarak “Âlem-i gaybdan gelen ilâhî nurun, sâlikin gönlüne doğması, görünmeyenin, gönülde görünmesi, kalpte, Allah'ın zâtının ve isimlerinin zuhûru.” gibi anlamlar verilmektedir. Cemâlî, Efâlî, Sıfatî, Sûrî ve Zâtî tecellîler vardır. En üst nokta Zât-ı ilahînin tecellîsi olup yalnız Hz. Peygambere nasip olmuştur. Allah, insanın kalbinde de tecellî eder. Bu, Allah'ın sıfatlarının tecellîsidir. Velilerin sahip olduğu tecellî (ilim, mârifet, keşif ve aşk) meyve gibidir.

Farsça bir kelime olan “dîdâr”ın sözlük anlamı “yüz, çehre” olup Tasavvuf terimi olarak İlahî güzellik, İlahî güzelliği seyretme anlamında kullanılır. Bir kulum ulaşabileceği en büyük mutluluk ve mertebe olarak kabul edilir.

Eski Zağralı Handî'nin mısraları, konu olarak Eşrefoğlu Rûmî'nin beyitleri ile benzerlik gösterse de aynı anlamı verdiğini söylemek oldukça zordur. Eşrefoğlu Rûmî, gazelinin ilk beytinde şöyle der: “Âlem-i gaybdan İlahî nur gönülde tecelli edince, İlahî güzelliği seyretme coşkusuyla hayran ve mest oldum. Bunun için Ene'l-Hak sırrını gizleyemem. (Hayranlık makamında akıl yoktur.)”

²² İskender Pala, *Müstesna Güzeller*, İstanbul 2007, s. 271-272.

²³ 240x165 (185x120) mm. ölçüsünde, 33 varak, kâğıdı aharsız, filigransız yıpranmış ve ciltsiz bir eserdir. Müstensihî, Mehmed Şerif Remzî Efendî'dir. İstinsah yeri Eski Zağra, istinsah tarihi de1277(M.1860)'dir. Bahsi geçen tahmis bu eserin 31 ve 32. varaklarındadır. (Ömer Özkan, “Eski Zağralı Bir Divan Şâiri: Handî ve Divançesi” Bilig, Kış / 2005, S. 32, s. 227)

²⁴ “Eski Zağralı Bir Divan Şâiri: Handî ve Divançesi” Bilig, Kış / 2005, S. 32, s. 223-234.

²⁵ Şathiyye türünde kaleme alınan bu şiirin şerhi ile ilgili olarak 1-2 Haziran 2001 tarihinde İznik'te yapmış olduğumuz Eşrefoğlu Rûmî Bilgi Şöleninde, Ahmet Mermer tarafından “Eşrefoğlu'nun Bir Şathiyyesinin Şerhi” konulu bir bildiri sunulmuştur. Bu bildiri, Eşrefoğlu Rûmî Bilgi Şöleni (I)nde sunulan bildirimler kitabında yayımlanmıştır. (s. 79-90) Ankara-tarihsiz.

Tahmîs-i Handî Efendi²⁶

Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün

Şu yüzde varlığın şâhid gerekdir dîde-i insân
Velâkin her bir insana degildir behre bu seyrân
Cemâlin pertevinden aks alıp âyine-i devrân
Tecellî şevk-i dîdârın beni mest eyledi hayrân
Ene'l-Hak sırrını cândan anuñçün kılmazam pinhân

Rumûzât-ı İlâhîdir benim her nutk u güftârım
Hezârân vahyden âsârdır enfâs-ı âsârım
Makâm-ı arşdan rü'yet getirdi seyr-i izhârım
Semâda seyr eder sırrum cihânı tutdu envârum
Mukaddesler cem'îsi benüm sırrumda ser-gerdân

Benim ilm-i nihânımdan makâm-ı menzirim ma'lûm
Tenekkürden müberrâdır kamu ma'lûme-i mektûm
Emir geldim benim emrim komaz bir kimseyi mahrûm
Çürümüş tenlere bir kez eger dersem bi-iznikum
Yalın ayak başı açık turalar kamusı 'uryân

Hicâb-ı âriyyetden keşf olur bana kamu yüzler
Behişt-i rü'yetinden müstevîdir bîşeler düzler
Degil mahrûm seyirimle bu sūfûfda gören gözler
Bu ay ü gün bu yıldızlar bu geceler bu gündüzler
Bu yazlar kışlar ü güzler benim emrümdeür yeksân

Kemâl-i zât-ı tevhîde bekâ billâh mahremdi
Olar kim Hakk'ı bâtıldan seçen zîşân-ı ekremdi
Ben ol kutbum kamu vâriyyetim ma'lûm ola imdi
Cihân tılsımının bendi benüm elümedür şimdi
Benem bugün bu meydânda benümdür topıla çevgân

²⁶ Ömer Özkan, "Eski Zağralı Bir Divan Şâiri: Handî ve Divançesi" Bilig, K15 / 2005, S. 32, s. 231; Handî Efendi tarafından tahmis edilen Eşrefoğlu Rûmî'nin bu şathiyyesi, tarafımızdan yayıma hazırlanan İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı- Eserleri ve Dîvânı(İstanbul 2006) adlı eserde on dokuz beyit olarak verilmiştir. Handî, bu şiirin sadece yedi beytini tahmis etmiştir.

Bilenler ilm ü irfânı tecellîye olur hâiz
 Velî sûretde bi'l-cümle olur derece-i nâcîz
 Hayât-efzâ-yı cândır her sözümler fehim eden nâkız
Benüm 'ilm-i ledünnümde hezârân Hızır olur âciz
Benüm her bir tecellümde nice bin Mûsîlar hayrân

Adım Handî velî ammâ suverde belli tahkîkî
 Sakın hem-sûret-i Rahmândan gel kılma tefrîkî
 Beyân etdim cemâl-i mutlakı ya sûret-i Hakk'ı
Sanursun Eşrefoglu'yam ne Rûmî'yem ne İznîkî
Benim ol dâ'im ü bâkî göründüm sûretâ insân

D. 30 ²⁷

Şâirin, Arapça ve Farsça kalıplaşmış ibareleri şiirlerinde sıkça kullanması, cahillik mürekkebinin yalamış insanlar ile vezinsiz söz söyleyen müteşâirleri tenkid etmesi ve kaleme aldığı şiirlerden anlaşıldığı üzere, devlet görevlilerine yakın bir konumda bulunması onun devrin klasik ilimlerini tahsil etmiş olması ihtimalini kuvvetlendirir. Divançe müstensihinin kayıtlarından anlaşıldığına göre, şâir ölmeden iki hafta evvel iki gazel kaleme almış ve bunların dostlarına duyurulmasını istemiştir. Bu gazellerdeki ifadeleri ölümü bekleyen bir hastanın psikolojisiyle yazılmış gibidir.²⁸

c. Gaybî Sun'ullah (Hüdâ Rabbim Sultan)

Gaybî Sun'ullah (Hüdâ Rabbim Sultan)²⁹ XVII. yüzyılda yetişen önemli simalardan birisidir. Gaybî, Yûnus tarzında, hece ve aruz vezniyle yazdığı şiirlerinde Türkçe'yi ustalıkla kullanan bir gönül adamıdır.. Bu yüzyılda Yûnus tarzı söyleyişten zevk alan simaların belirmesiyle aruz ve hece vezniyle söylenen ilahîler daha da önem kazanmıştır. Bu tarzın, önemli simalarından birisi de Gaybî Sun'ullah Efendi'dir.

Kütahyalı Gaybî Sun'ullah, şiirlerinde, insan, gönül, evliya, marifet, Allah aşkı, Allah'ın isimleri, sıfatları, fiilleri ve seyr ü sülûk gibi konuların yanında, o

²⁷ Özkan, Ömer, "Eski Zağralı Bir Divan Şâiri: Handî ve Divançesi" Bilig, Kış / 2005, S. 32, s. 231-232.

²⁸ agm. s. 226.

²⁹ Şâir, memleketi Kütahya'da Hüdâ Rabbim adıyla da anılmakta olup Kütahya Musalla Mezalığı'ndaki türbesinin yakınında Hüdâ Rabbim Camii ve Gaybî Efendi Mahallesi bulunmaktadır.

güne kadar sır olarak bilinen yaratılışa, insana, dünyaya ve nefse ait bazı özel konuları da ele almıştır.

Melâmet zevkini babasından almış ve bizzat babasının tavsiyesi üzerine İbrahim Efendi'ye bağlanmıştır.³⁰ Gaybî Sun'ullah Efendi'nin tasavvufi ortamı küçük yaşlarda hazır bulması ve bilge bir ailenin evladı olması, onun iyi bir mutasavvıf ve değerli bir şâir oluşunda etkili olmuştur.

Kütahyalı Gaybî Sun'ullah Efendi'nin doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir.1649 tarihinde Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'ye intisap ettiği vakit en azından 25-30 yaşlarında olduğu düşünülürse, 1025-1030/1615-1620 yılları arasında doğduğu tahmin edilebilir.³¹ Ruhû'l-Hakîka adlı eserini M. 1661 senesinde yazdığına ve daha sonra da M. 1665'de Yar Ali Bin Siyavuş'un Makâsıd-ı Ayniyye'sini İstanbul'a gelip Süleymaniye medresesinde yazdığına göre, vefatının bu tarihten sonra olması gerektiği ileri sürülür."³²

Tasavvufî bir ortamda dünyaya gelen Gaybî Sun'ullah, tasavvufî öğretisi ve esaslarını öncelikle ailesinden öğrenmiştir. Babası Ahmet Efendi (Müftî Derviş), Kütahya'da on sekiz yıl müftülük yapmış bir kişidir. Dedesi, Şeyh Beşir Efendi (Çavdar Baba), Büyük dedesi Pir Ahmet (Kalburcu şeyhi) Efendi'dir.³³ Bu aile, babadan oğula ermişler ve dervişler ailesidir. Dedesi Beşir Efendi, Merkez Efendi hulefâsındandır. Şeyhzâde ve müftüzâde olan Gaybî, ilk eğitim ve öğretimini babasından ve dedesinden almıştır. Onlar, halveti erkânına bağlı mutasavvıf kişilerdi.³⁴

Büyük dedesi olan Pir Ahmet'in, Osmanlı ordusundaki askerlere kalbur ile su verdiği ve su taşıdığı kalburdan suyun akmadığı rivayet edilir. Pir Ahmet Efendi, bunun için Kalburcu Şeyhi olarak da tanınır. Dedesi Beşir Efendi'nin (Çavdar Baba) de hayatında hiç buğday ve arpa ekmeği yemeyip bunun yerine nefis terbiyesi için çavdar yediği ve misafirlerine de aynı ekmekten ikram ettiği bilinir. Büyük dedesi Pir Ahmet'in türbesi II. Selim tarafından yaptırılmıştır. Bu türbe, Porsuk Barajı'nın yapımı sırasında daha yüksek bir noktaya taşınmış olup bugün Kütahya-Eskişehir karayolunun 30. kilometresinde ana yola yakın bir yerde bulunmaktadır.

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul, 1932, s. 235.

³¹ *Gaybî Dîvânı*, İstanbul, 1963, s. 4.

³² Uzunçarşılı, age., s. 235.

³³ Bilal Kemikli, *Sun'ullâh Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, İstanbul 2000, s. 8.

³⁴ Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz, *Kütahyalı Bir Gönül Eri Çavdaroğlu Müftî Derviş*, Ankara 1999, s. 2.

Ümmî Sinan'ın halifelerinden olan Gaybî'nin babası Kütahyalı gönül insanı Çavdaroğlu Müftî Derviş'in bir divançesi vardır. Bu divançe hayatıyla birlikte Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı tarafından yayımlanarak okuyucuların istifadesine sunulmuştur.(Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz, *Kütahyalı Bir Gönül Eri Çavdaroğlu Müftî Derviş*, Ankara 1999) Divançe'nin orijinal yazma nüshası Milli Kütüphane'dedir (A 3488/1).

"Gaybî dîvânında bulunan sırdır/ Duyanın sadrına verir inşirâh" beyti şâirin şiir ve ruh dünyası hakkında genel bir fikir vermesi açısından oldukça anlamlıdır.

XVII. yüzyıl şâiri Sun'ullah Gaybî'nin Divanında bulunan bazı şiirlerde, aradan uzun yıllar geçmesine rağmen Eşrefoğlu tesiri görülür. Her iki şâirin divanlarından seçtiğimiz bazı şiirleri incelediğimizde, farklı zamanlarda yazılan şiirlerdeki etkileşim ve benzerlik açıkça görülebilir. Sun'ullah Gaybî'nin şiirlerindeki Eşrefoğlu tesiri şüphesiz sadece bu örneklerle sınırlı değildir. Şimdi, şiirleri karşılaştırarak bu etkileşim ve benzerlikleri görelim:

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
İy dirîgâ geçdi ömrün kendüzüne gelmedün
 Bir gün ansuzın göçersin yol yaragın kılmadun

Dünyeyi ma'mûr idersin dini eyledün harâb
 Şöyle gâfilsin bu yolda bir içim su almadun

Nefse uydun aklı kodun Hakk'a olmadun mutî'
 Bu dalâlet içre kaldun hiç hidâyet bulmadun

Hak yolına bir kadem ihlâsıla yürimedün
 Din ü îmân terkin urdun nefis yolundan kalmadun

Ol Hudâ nefsüni düşmen kıldı sana 'aklı dost
 Düşmenüni dost idündün iy hayıf kim bilmedün

Hakk'ı kodun sen hevâna uydun oldun put-perest
 Bende oldun nefsüne bir gün Hakk'a kul olmadun

Kanı Hakk'ıla ezelde itdügün kavlı ü karâr
 Ahdi sıdun gayrı sevdün togrı yola gelmedün

Eşrefoğlu Rûmî ezel ikrâruna turdunisa
Mâsivâ rengin gönülden pes ne için silmedün
(262)³⁵

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Zikr ü tevhîdünle Hak'dan sen seni yâd eyledün
Geçdi 'ömrün gaflet ile sûfî Hakk'ı bilmedün
Perde-i nûrânî ile kendüni şâd eyledün
Geçdi 'ömrün gaflet ile sûfî Hakk'ı bilmedün

Hak katında ma'rifetden zikri sandın sen ulu
Ma'rifetden hâli oldun zikr ile oldun tolu
Zikr-i hâssâ hasr sandun Hakk'a varmağa yolu
Geçdi 'ömrün gaflet ile sûfî Hakk'ı bilmedün

Vird-i esmâ' çille rü'yâ oldu nûrânî hicâb
Geçmeden nûrânîyetten kim sana feth ola bâb
Okumadun ma'rifetden olmadun sen bir kitâb
Geçdi 'ömrün gaflet ile sûfî Hakk'ı bilmedün

Hakk'a vâsil eyleyen sandun seni ola 'amel
Kendüzüne hor bakup ilm i Hakk'a virdün halel
İrmez ise feyz-i Hak'dan gönlüne feyz-i ezel
Geçdi 'ömrün gaflet ile sûfî Hakk'ı bilmedün

Her ne denlü âh ü feryâd ile itsen hay u hû
Ma'rifet olmayacak gelmez sana Hak'dan koku
Kendüni bilmeğe sa'y it 'ârif olup gayrı ko
Geçdi 'ömrün gaflet ile sûfî Hakk'ı bilmedün

Gâfil [ü] mahcûb kelâmun kendüne itdün delîl
Câhil-i billâh olup kaldun hakikatde zelîl
Ma'rifetden gayri yok zan eyledün Hakk'a sebîl
Geçdi 'ömrün gaflet ile sûfî Hakk'ı bilmedün

³⁵ İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin şiirlerden sonra verdiğimiz rakamlar, belirttiğimiz eserde, şiirin bulunduğu sayfa numarasını gösterir: Mustafa Güneş, *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı- Eserleri ve Dîvânı*, İstanbul 2006.

Kendü 'âmâlündür iden bil seni Hak'dan garîb
Sen sanursun ki olursun Hakk'a anunla karîb
Var yürü sa'y eyle 'ilm-i Hak'dan almağa nasîb
Geçdi 'ömrün gaflet ile sûfî Hakk'ı bilmedün

Başına tâc-ı hilâfet giyüben buldun sürûr
Anlamadun anı Hak'dan dahi oldun şimdi dîr
Fenâfillah olup sen olmaz isen 'ayn-ı nûr
Geçdi 'ömrün gaflet ile sûfî Hakk'ı bilmedün

'Âlimün 'ilmi hicâb u sûfinün zikri hicâb
Ma'rifetden olmadılar ikisi de behre-yâb
'İlm ü zikri perde itme bulagör râh-ı sevâb
Geçdi 'ömrün gaflet ile sûfî Hakk'ı bilmedün

'İlm-i Hak 'ayn-ı 'amel itdüğünü zevk itmedün
Kendü bildüğün koyup kâmil izine gitmedün
Gaybî'nün yüzine bakup sözünü işitmedün
Geçdi 'ömrün gaflet ile sûfî Hakk'ı bilmedün
(193-194)³⁶

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Gel bu 'ışkun şerbetinden bir kadeh **nûş eylegil**
Gel bu 'ışkıla başunu tâ ebed **hoş eylegil**

Gel berü gel 'ışk elinden tolu peymâne götür
Gel bu meclisde bugün sen cânı serhoş eylegil

Gel bu 'âşıklar öninde yire sal nâmûsunu
Gel bu zühdi 'ışka degşür aklı bî-hoş eylegil

Gel bu 'ışk bâzârına gir yoga sat hep varunu
Gel berü küllî hevesden gönlünü boş eylegil

³⁶ Gaybî Sun'ullah Efendi'nin şiirlerinden sonra verdiğimiz rakamlar, künyesini verdiğimiz bu eserde şiirin bulunduğu sayfa numarasını gösterir: Mustafa Güneş vd., *Kütahyalı Gaybî Sun'ullah ve Şiirleri*, Kütahya 2003.

Gel be-küllî mâsivâdan yüz çevür yum gözünü
Gel bugün cân gözün aç dost yüzine tuş eylegil

Gel bu 'ışkıla bugün katreni deryâya ilet
Gel berü deryâyıla deryâ olup cûş eylegil

Gel bu 'ışk deryâsınun dirmek dilersen dürlerin
Gel bu Eşrefoglı Rûmî sözlerin gûş eylegil
(299)

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Sırr-ı Hak'dan âgeh olmak ister isen ey gönül
Sen seni müşkil idinüp sen seni **halleylegil**
Ehl-i Hakk'a hem-reh olmak ister isen ey gönül
Sen seni müşkil idinüp sen seni **halleylegil**

Sana senden gayrisinden yokdur asla fâ'ide
Merci'-i 'âlem özündür hep sanadur 'â'ide
Her nefes Hakdan nuzûl itsün dilersen mâ'ide
Sen seni müşkil idinüp sen seni halleylegil

Devr-i dâ'im hizmet üzre bu cihân bir bendedür
Bildüm ilhâm ile zîrâ sırr-ı Sübhân sendedür
Zâhir ü bâtn Hakk'undur çünkü bu cân tendedür
Sen seni müşkil idinüp sen seni halleylegil

Kadrüni fehm it sakın sermâyen ibtâl eyleme
Gel me'âd ü mebde'ün 'ilminde ihmâl eyleme
Sen sana eyle teveccüh gayra ikbâl eyleme
Sen seni müşkil idinüp sen seni halleylegil

Hâb-ı bîdâriyyetünde hep görensün sen seni
Senliğündür sana perde sen seni anla seni
"Men'aref" sırrına el ur Gaybî'yâ olgıl ganî
Sen seni müşkil idinüp sen seni halleylegil
(201)

İy hevâsına tapan **tevbeye gel tevbeye**
Hakk'a tap Hak'dan utan **tevbeye gel tevbeye**

Niçe nefse uyasın niçe dünyâ kovasın
Vaktidür usanasın tevbeye gel tevbeye

Niçe beslersin teni yılan çıyan yir anı
Ko teni besle cânı tevbeye gel tevbeye

Sen teni sandun seni bilmedün senden seni
Odlara yakdun cânı tevbeye gel tevbeye

Sen dünyâ-perest oldun nefsün ile dost oldun
Sanma dirisin öldün tevbeye gel tevbeye

Gör bu mü'ekkelleri yazarlar hayrı şerri
Günâhdan olgıl beri tevbeye gel tevbeye

İy miskîn âdemoglı usan tutma 'âlemi
Esmeden ölüm yili tevbeye gel tevbeye

Ölüm gelicek nâ-çar dilün tadunı şaşar
İrkenden işün başar tevbeye gel tevbeye

Nefs tanrınınun düşmanı tevbe kıl öldür anı
Kurtar yazukdan cânı tevbeye gel tevbeye

Geçer bu dünyâ kalmaz 'ömür pâyidâr olmaz
Son peşmân ıssı kalmaz tevbeye gel tevbeye

Tevbe suyunda arın dimegil bugün yarın
Göresin Hak dîdârın tevbeye gel tevbeye

Eşrefoglı Rûmî sen tevbe kıl irken uyan
Olma yolında yalan tevbeye gel tevbeye

(253-254)

Gözün aç imdi uyan tevbeye gel tevbeye
Gaflet uykusına kan tevbeye gel tevbeye

Niçe bir nefis arzûsın niçe dünyâ kaygusın
Yâ niçe bunca 'isyân tevbeyle gel tevbeyle

İy dünyâyı cem' iden âhir koyuban giden
Olmadan sonı peşman tevbeyle gel tevbeyle

Virme dünyâyâ gönül nefsi ko Hakk'a kul ol
Top ziyânı assı san tevbeyle gel tevbeyle

Ne yatarsın tururu korku çokdur ilerü
Nâ-gehân göçer kervân tevbeyle gel tevbeyle

Gelenler kamu gitti sevdiğini terk itdi
Girdiler sine 'üryân tevbeyle gel tevbeyle

Sana direm iy delü ger degülisen ölü
Dünyâ yalandur yalan tevbeyle gel tevbeyle

Eşrefoglu Rûmî sen nefsüne vir tevbeyle
Nefsün eyle müsülmân tevbeyle gel tevbeyle

Dervîşlüğün yolına 'ışkıla geldünise
Geç bitmez endîşeden tevbeyle gel tevbeyle
(355)

'Âşık özün bilmege **kendüne gel kendüne**
Hakk'ı ayân bulmağa **kendüne gel kendüne**

Hakk'a giden doğru yol senden gider sende ol
Sa'y it seni sende bul kendüne gel kendüne

Her ne varsa âlemde örneği var âdemde
Bul seni sen bu demde kendüne gel kendüne

Ko bu zühd ü tâ'ati terk idegör 'âdeti
Geç cümle hayâlatı kendüne gel kendüne

Sensin dâr-ı âhîret sende bulındı cennet
Sende görindi hazret kendüne gel kendüne

Mushaf-ı Hak'dur yüzün âyet-i Kur'ân sözün
Gaybî bilegör özün kendüne gel kendüne
(246)

'Âşık özün bilmeğe **âdeme gel âdeme**
Hakk'ı 'ayân görmeğe **âdeme gel âdeme**

Hakk'a giden doğru yol senden sana gider ol
Sa'y it seni sende bul âdeme gel âdeme

Her ne varsa 'âlemde örneği var âdemde
Bulasın sen bu demde âdeme gel âdeme

Ko bu zühd ü tâ'ati ter it kuru 'âdeti
Giç cümle hayâlatı âdeme gel âdeme

Âdemdür sırr-ı Kur'ân âdemdür 'Arş-ı Rahmân
Âdemdür zât-ı Sübhân âdeme gel âdeme

Âdem oldu âhîret anda bulunur cennet
Anda görünür Hazret âdeme gel âdeme

Ol bî nişâne nişân Gaybî bu demdür hemân
Âdemdür 'ayn-ı imân âdeme gel âdeme
(247)

SONUÇ

Yûnus Emre'nin, XV. yüzyıldaki en önemli takipçilerinden birisi olan Eşrefoğlu Rûmî, İznik'te söylediği sevgi, barış ve dostluk yüklü sözleriyle gönül ve ruh dünyamızı, yüzyıllardan beri aydınlatmaya devam ediyor. Eşrefoğlu, ilmi, edebi, ahlâki ve fikri birikimle söylediği şiirleriyle, geçmişten günümüze Türk şiiri üzerinde etkili oldu. XV. yüzyıldan günümüze gelinceye kadar yazılan pek çok divanında yer alan şiirlerde, Eşrefoğlu etkisi görülür. Çok sayıda şâirin, onun şiirlerine nazire(benzer şiir)yazdıkları söylenebilir. Ayrıca, antolojik özellik taşıyan çeşitli şiirlerin bulunduğu şiir mecmualarında da Eşrefoğlu

Rûmî'ye ait veya onun şiirlerine benzer başka şâirler tarafından yazılmış şiirlere rastlamak mümkündür. Bunların sayılarını kesin olarak tespit etmek ve hepsini burada ifade etmek bir makalenin sınırlarını aştığı için, denizden bir damla olabilecek üç örnekle yetindik. Bu örnekleri verirken, geçmişten günümüze gelmek yerine, günümüzden geriye doğru giderek Eşrefoğlu Rûmî'nin Türk edebiyatı üzerindeki etki ve izlerini örneklerle ifade etmeye çalıştık.

Kütahyalı gönül adamı XVII. yüzyıl Anadolu şâiri Kütahyalı Gaybî Sun'ullah Sultan, Eşrefoğlu Rûmî'den sonra, Yûnus Emre'nin Anadolu'daki en önemli takipçilerinden birisidir. Gaybî ile Eşrefoğlu Rûmî arasında aynı okulun öğrencisi olmaları bakımından çeşitli şiirsel benzerliklerin bulunduğu söylenebilir. Fuad Köprülü'nün ifadesiyle gerçek bir mutasavvıf ve değerli bir şâir olan Gaybî ile Eşrefoğlu arasındaki bu şiirsel yakınlık oldukça ilginçtir.

XIX. yüzyılda Anadolu dışında yetişmiş bir şâir olan Eski Zağralı Handî'nin Divançesinde bulunan bir şiir (Tahmis), Eşrefoğlu şiirlerinin yaklaşık üç yüz sene sonra Balkanlardaki şiir dünyasını da etkisi altına aldığını göstermesi açısından önemlidir.

Eşrefoğlu'nun, geleneğe ve çeşitli tasavvufi motiflere şiirinde yer veren çağdaş Türk şiirinin önemli şâirlerinden birisi olarak kabul edilen Hilmi Yavuz üzerinde etkili olması da onun çağdaş Türk şiiri üzerindeki iz ve etkilerini göstermesi bakımından anlamlıdır. ©

KAYNAKLAR

- Altunay, Korhan, *Klasik Edebiyat Bağlamında Hilmi Yavuz*, Kütahya 2003.
- Boratav, Pertev Naili, *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*, Ankara 1943.
- Canım, Rıdvan, *Edirne Şâirleri*, Ankara, 1995.
- Gaybî Dîvânı*, (hazırlayan belli değil) İstanbul, 1963.
- Güneş, Mustafa, İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri-Menâkıb-ı Eşrefzâde (Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbevî Hayatı) Bursalı Mehmed Veliyyüddin, İstanbul 2006.
- , *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı-Eserleri ve Dîvânı*, İstanbul 2006.
- Güngör, Erol, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken, İstanbul 1991.
- İz, Mahir, *Tasavvuf*, Kitabevi, İstanbul 1997.
- Özkan, Ömer, "Eski Zağralı Bir Divan Şâiri: Handî ve Divançesi" *Bilig*, Kış / 2005, S. 32.
- Karataş, Turan, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 2006.
- Kemikli, Bilal, *Sun'ullâh Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, İstanbul 2000.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991.
- Levend, Ağah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1988.
- Mermer, Ahmet, "Eşrefoğlu'nun Bir Şathiyesinin Şerhi", *Eşrefoğlu Rûmî Bilgi Şöleni Bildirileri Kitabı*, (1-2 Haziran 2001, İznik-Bursa), Ankara tarihsiz.
- Pala, İskender, *Müstesna Güzeller*, İstanbul 2007.
- Tatçı, Mustafa; Kurnaz, Cemal, *Kütahyalı Bir Gönül Eri Çavdaroğlu Müftî Derviş*, Ankara 1999.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005.
- Yavuz, Hilmi, *Yazın, Dil ve Sanat*, İstanbul 1996.
- Yavuz, Hilmi, *Erguvan Sözler Toplu Şiirler: 2*, İstanbul 1998.
- Yeniterzi, Emine, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, Ankara. 2005.